

Mascha Dabić

Dolmetschen in der Psychotherapie: Prekäres Gleichgewicht

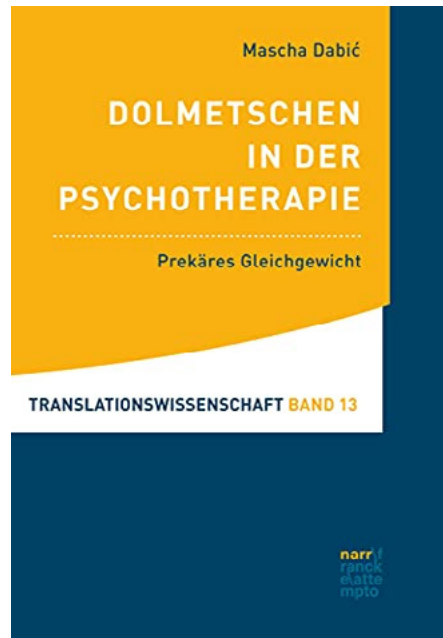
(Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co. KG,
2021. 303 p, ISBN 978-3-8233-8234-8)

Fáy Tamás

E-mail: fay.tamas@uni-eszterhazy.hu

A könyv a Bécsi Egyetem gondozásában megjelent, és a fordítástudomány legkülönbözőbb területeit lefedő *Translationswissenschaft* című sorozat 13. köteteként látott napvilágot. A szerbhorvát és orosz anyanyelvű Mascha Dabić a Bécsi és az Innsbrucki Egyetem Fordítástudományi Intézetében tanít elsősorban orosz tolmácsolástechnikát, fordítástudományi PhD-fokozatát is a Bécsi Egyetemen szerezte. Oktatási tevékenysége mellett menekültügyi és konferenciatolmácsként, valamint a balkáni irodalom műfordítójaként dolgozik, de íróként is kipróbálta magát: első regénye 2017-ben jelent meg *Reibungsverluste* címmel.

A recenzió tárgyát képező könyv alcíme a pszichoterápiai tolmácsolás során fenntartandó kényes egyensúlyra utal, amely részben abból következik, hogy a tolmácsnak végig a semlegesség, a távolságtartás és a (traumát átélt emberekkel szemben tanúsított) empátia között kell egyensúlyoznia, az egyensúly további összetevőiről a könyv kilencedik fejezetében olvashatunk (lásd lentebb). A pszichoterápiai tolmácsolással kapcsolatban ugyan több tudományos (elsősorban angol nyelvű) cikk (Baxter és Cheng 1996, Miller et al. 2005, Gryesten et al. 2021 stb.), illetve tanulmánykötet (pl. Kastrup és Schouler-Ocak 2020) is megjelent, de tudomásom szerint német

Hivatkozás: Fáy T. 2023. Dabić, M. Dolmetschen in der Psychotherapie: Prekäres Gleichgewicht. *Fordítástudomány* 25. évf. 1. szám. 115–121.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.25.1.9>

nyelven ez az első nagyobb lélegzetvételű, összefoglaló írás a témában. Ha a témát a közösségi tolmácsolás kontextusába helyezzük, akkor természetesen jóval nagyobb szakirodalom áll rendelkezésre, akár már magyar nyelven is (pl. Jancsi 2003).

A szerző a saját tapasztalatait dolgozta fel a könyvben, amelyeket részben az innsbrucki Zentrum für interkulturelle Psychotherapie (Interkulturális Pszichoterápiai Központ), részben pedig a Bécsben található Betreuungszentrum für Folter- und Kriegsüberlebende (A kínzások és háborúk túlélőinek gondozási központja) nevű intézményekben szerzett tolmácsként, valamint az ügyfelekkel, pszichoterapeutákkal és tolmácsokkal folytatott mélyinterjúk keretében. Célja, hogy láthatóvá tegye a pszichoterápiai területen dolgozó tolmácsok munkáját, valamint hogy tudatos reflexió révén megkönnyítse a tolmácsok és pszichoterapeuták munkáját (102. és 285. old.).

A „translational turn”-ként ismert paradigmaváltáshoz kapcsolódva a könyv nem a fordítás nyelvészeti-szövegnyelvészeti szempontjaival foglalkozik, hanem a fordítást „kulturális fordításként” a társadalom- és kultúratudomány egyik alapfogalmaként vizsgálja (25. old.). A második fejezetben a szerző a kultúra fogalmát járja körül elsősorban Göhring (2007) definícióját felhasználva, majd röviden kitér a kultúra és a nyelv viszonyára. Mivel egyre több bevándorló háttérű személy vesz igénybe terápiás kezelést, nyilvánvaló, hogy a pszichoterápiában egyre nagyobb szerep jut az interkulturális kompetenciának és az interkulturális közvetítőknek. Ebből a szempontból a szerző (Akthar 2007 nyomán) külön foglalkozik az identitás kérdésével, tehát azzal, hogy a kultúra az egyén számára nem egy elvont fogalom, hanem hétköznapi dimenziókban csapódik le (ételek, ruházat stb.), sőt, akár a testi jellemzőknek (bőrszín) is van kulturális üzenetük. A fejezet végén Freud *Das Unbehagen in der Kultur* (magyarul *Rossz közérzet a kultúrában*) című írása nyomán a (menekültléttel együtt járó) lelki szorongás feloldásának lehetőségeivel és az emberiség történetét végigkísérő (és menekültválságot okozó) háborúk természetével foglalkozik. A szerző mindkét kérdést csak röviden érinti, és ugyan megindokolja a téma szempontjából való relevanciájukat, egy kicsit mégis önkényesnek tűnnek, a háborúval kapcsolatos fejezet pedig inkább tűnik pacifista állásfoglalásnak, mint a téma szempontjából releváns okfejtésnek.

A harmadik fejezet a trauma kérdésével foglalkozik. A traumatizált emberekkel való foglalkozás során különösen fontos, hogy biztonságos környezetet teremtsünk számukra, amelyben meg tudnak nyilvánulni, ki tudnak bontakozni. Ez nemcsak a pszichoterapeuta és kliens diádikus kapcsolatára vonatkozik, hanem – mint a szerző megjegyzi (35. old.) – a tolmáccsal kiegészült triádikus kapcsolatra is, tehát a tolmácsnak is egy ilyen légkör megteremtésére kell törekednie. Ügyelni kell arra is, hogy a tolmács nehogy a másodlagos (indirekt) traumatizálódás áldozata legyen, amely nála is az áldozatéhoz hasonló testi-lelki tüneteket produkálhat. Ezután a szerző részletesen foglalkozik a trauma és a poszttraumás stressz szindróma definíciójával, okaival, tüneteivel, mert, mint írja, ez hozzájárul a kliens által felvázolt problematika és a szakember kérdéseinek alaposabb megértéséhez (és így a jobb minőségű tolmácsoláshoz). A tolmács szerepét illetően megjegyzi, hogy a pszichoterapeutához hasonlóan neki is az arany középutat kell követnie, tehát nem

szabad önmagát szinte feladva az érintett fél megmentésére törekednie, viszont túlságosan nagy távolságot sem szabad tartania. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozza a tolmácsok előzetes felkészítésének fontosságát, amire gyakran nem kerül sor, többek között a tolmácsok érdeklődésének hiánya miatt. A fejezet végén a szerző a traumatizált emberekkel foglalkozó intézmények munkaeszközeibe, problémamegoldási stratégiáiba ad betekintést, bár maga is elismeri, hogy ezek a tolmácsolás szempontjából ugyan kevésbé relevánsak, azonban hozzájárulhatnak a szituáció, a pszichoterapeuta munkájának helyes értelmezéséhez.

A negyedik fejezet a témával kapcsolatos kutatásokról ad áttekintést a teljesség igénye nélkül. A pszichoterápiai tolmácsolás a közösségi tolmácsolás (*community interpreting*) egyik alfajának tekinthető, bár – mint a szerző Pöchlhammer (2007) nyomán megjegyzi – a közösségi tolmácsolás definíciójával kapcsolatban több felfogás látott napvilágot, amit a terminológiai sokszínűség is tükröz (*public service interpreting, cultural interpreting, discourse interpreting* stb.). A közösségi tolmácsolás más válfajaitól eltérően a pszichoterápiai tolmácsolás nem egy konkrét cél (pl. hatósági igazolás beszerzése stb.) elérésére törekszik, hanem itt maga a beszélgetés, a terápia a cél. Ha a tolmácsolás fajtáit a társadalmi megítélésük alapján szeretnénk rangsorolni, akkor a hierarchia alján a közösségi tolmácsolást, a tetején pedig a konferenciatolmácsolást találnánk, ami a szerző szerint (Hale 2007 nyomán) az ügyfelek magasabb társadalmi státuszával függ össze (53–54. old.). Ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy a konferenciatolmácsok valószínűleg jól helytállnának közösségi tolmácsként, de ez fordítva nem igaz, amit az is alátámaszt, hogy menekültügyi kérdésekben sokszor gyermekekre bízzák a tolmácsolást. Az elvárások is hasonlóak, bár a közösségi tolmácsnak általában az is a feladata, hogy leegyszerűsítse és megmagyarázza a szakkifejezéseket, tehát gondoskodik arról, hogy az üzenet biztosan célba érjen. Szemben a konferenciatolmácsolással (és más szociális tevékenységekkel) a pszichoterápiai tolmácsolás szigorúan közönség nélkül zajlik, és fokozottan érvényesül a titoktartás elve, valamint az emberi méltóság tiszteletben tartása. Emellett fontos lenne, hogy a pszichoterápiai felkészítés eredményeként a tolmácsok különbséget tudjanak tenni pszichiáterek, pszichológusok, pszichoterapeuták stb. között, ismerjék a különféle poszttraumatikus reakciókat, és a váratlan helyzetekre is legyenek felkészülve, pl. amikor az ügyfél arra kéri őket, hogy bizonyos információkat ne tolmácsoljanak, vagy amikor pszichotikus reakciókat produkálnak (72. old.).

A pszichoterápiai tolmácsolással kapcsolatos vizsgálati módszerek általában kvalitatív jellegűek (interjúk, esettanulmányok, videófelvevételek, résztvevő megfigyelés), mert a pszichoterápiában jellemzően nem lehet standardizált (kvantitatív) eljárásokat, pl. kérdőívet alkalmazni, ezek általában csak kiegészítik a kvalitatív módszereket. A legátfogóbb vizsgálat Hanneke Bot (2005) nevéhez fűződik, aki a „concept mapping” módszerét alkalmazta. Ennek lényege, hogy a vizsgálat résztvevőinek (tolmácsok, pszichoterapeuták, kliensek) egymástól függetlenül kellett kiegészíteniük egy állítást. A pszichoterápiai tolmács szerepével kapcsolatban megoszlanak a vélemények: lehet rá tolmácsként, koterapeutaként, fordítógépként vagy interaktív

közvetítőként tekinteni. Érdekes tanulsággal szolgált az a vizsgálat, amelyben Köllmann (2011) megállapítja, hogy a laikus tolmácsok és a képzett tolmácsok az eltérő tolmácsolási technikákon kívül (E/1-ben vs. E/3-ban történő tolmácsolás stb.) nagyon eltérően reagálnak bizonyos helyzetekre, más problémákat azonosítanak, illetve nem azonosítanak, máshogy élik meg a terhelő tanúvallomásokat.

Az ötödik fejezetben a szerző a saját kutatási projektjét ismerteti, amelyet – mint írja – csak annak köszönhetően tudott elvégezni, hogy maga is gyakorló tolmács, így az évek alatt megfelelő kapcsolati hálót sikerült kialakítania a vizsgált intézmények munkatársaival. A kutatás keretében 2010 és 2014 között 11 klienssel, 13 pszichoterapeutával és 8 tolmáccsal folytatott egyórás (vagy hosszabb) interjúkat, amelyek kérdései a függelékben találhatóak (300–303. old.). Az ügyfelekkel oroszul beszélgetett, majd az átírt anyagot lefordította németre; a tolmácsokkal és a pszichoterapeutákkal németül folyt az interjú. Az interjúalanyok megnyilatkozásait egy-egy címszó alapján rendszerezte, amit a könyvben számos példával illusztrál (111–125. old.). Az átírat teljes hossza 128 A4-es oldal lett. Ezzel kapcsolatban érdekes mellékszálként utal Bot (2005) vizsgálatára, aki a saját kutatása alapján felteszi a kérdést, hogy vajon az átírás, a fordítás és a tolmácsolás hasonló folyamatokon alapul-e, tehát a tolmácsok az átírást végző személyekhez hasonlóan szintén hajlamosak-e kiegészíteni, feljavítani az elhangzó (töredékes, hibás stb.) szöveget.

A hatodik fejezet a kliensek szemszögéből ismerteti a tolmácsolási helyzetet. A szerző a fejezet elején röviden utal a pszichoterápiát igénybe vevő személyek megnevezésével kapcsolatos terminológiai bizonytalanságra, ami véleményem szerint a magyarban is megfigyelhető: a „páciens” szó betegséget sugall, a „kliens” pedig – végül a szerző nyomán én is ezt választottam – inkább az ügyvédi jogviszonyra korlátozódik. Az interneten többször is felbukkan ez a kifejezés pszichológiai, pszichoterápiai szövegek környezetben, viszont úgy tűnik, ebben a jelentésben a szó még nem lexikalizálódott. A kliensekkel folytatott interjúkból kiderült, hogy míg a tolmács életkorát egyáltalán nem tartják fontosnak, a nem tekintetében – vélhetően az átélt szexuális indíttatású bűncselekmények hatására – a női tolmácsok egyértelműen népszerűbbek a pszichoterápia területén. A tolmács származásának megítélése tekintetében nem lehet általános kijelentéseket tenni, például a közös származás adott esetben előny vagy hátrány is lehet. Annál fontosabb viszont – nem meglepő módon – a bizalom kérdése, amely a közös munka alapját képezi. A tolmáccsal szembeni elvárások között a kliensek kiemelték, hogy ne csak a szavakat közvetítse, hanem tanúsítson megértést és együttérzést, sőt akadt olyan is, aki a tolmácsot a triádikus kapcsolat legfontosabb láncszemének tartotta. Fontos szempont továbbá a távolságtartás képessége, tehát hogy a tolmács ne akarjon beavatkozni a beszélgetésbe, illetve ne adjon kéretlen tanácsot.

A hetedik fejezet a pszichoterapeutákkal folytatott interjú eredményeit részletezi. A fejezet elején a szerző az egyik szakembert idézi hosszabban, aki alapján megkérdőjelezi a pszichoterápiai tolmácsolás létjogosultságát, miután kiderült, hogy az orosz kliens a háromnegyed évig tartó közös munka alatt soha nem közvetlenül hozzá beszélt, hanem általánosságban fogalmazott. Mivel a tolmács személyes for-

mában közvetített, a pszichoterapeuta úgy érezte, hogy ez sokat ártott a terápiának. Az ülésrendet illetően a pszichoterapeuták többsége a háromszöget részesítette előnyben, ami megfelelő szemkontaktust biztosított, bár a klienst ért traumától függően az is előfordult, hogy a tolmácsnak a háttérbe kellett húzódnia, hogy a kliens csak a pszichoterapeutával tudjon szemkontaktust tartani. A tolmácsolás fajtái közül az interjúalanyok a konzekutív tolmácsolást célravezetőbbnek találták, de esetenként a szinkrontolmácsolás is indokolt lehet. Fontos szempont a közvetett vagy közvetlen formában történő tolmácsolás kérdése. A megkérdezett pszichoterapeuták elsőprő többsége a közvetlen módon (tehát egyes szám első személyben) történő tolmácsolást részesítette előnyben, ellenkező esetben szerintük ugyanis félő, hogy a tolmácsok nem a kliens szócsöveként szolgálnak, hanem esetleg értelmezni kezdik a hallottakat. Nem meglepő módon a pszichoterapeuták több okból kifolyólag negatívan éltek meg a tolmácscserét. A kulturális kompetenciával (amit a szerző inkább vágyalomnak, mintsem realitásnak tart) kapcsolatban a megkérdezettek úgy nyilatkoztak, hogy szívesen veszik, ha a tolmács megoszt velük néhány (a sikeres terápiához szükséges) információt az adott származási ország kultúrájáról, de alapból ezt nem tekintik a tolmács feladatának. A triádikus kapcsolat minőségét természetesen a tolmács származása is befolyásolja, például ha a tolmács és a kliens is ugyanabból a háború által sújtott országból származik. A tolmács nyelvi-szakmai kompetenciájával kapcsolatban a pszichoterapeuták fontosnak tartják, hogy a tolmács – ellentétben a tolmácsolás más fajtáival – minél hűebben adja vissza az elhangzottakat, mert a mellékesnek tűnő információknak is nagy jelentőségük lehet.

A fejezet végén a szerző a pszichoterapeuták szemszögéből releváns problémákkal foglalkozik. Előfordulhat például, hogy a pszichoterapeuta és a tolmács egymás konkurenseként jelenik meg a triádikus kapcsolatban, és a tolmács a saját hatáskörét átlépve igyekszik segíteni a kliensnek. A terápiára nézve problémát jelenthet a fordíthatóság/fordíthatatlanság (pl. szójátékok tolmácsolása), illetve a nemek eltérő megítélése bizonyos kultúrákban. A tolmácsolási helyzet sajátosságából adódóan a tolmács a tanú szerepét tölti be, és olyan információk birtokába jut, amelyek egyébként csak négy szemközt, a kliens és a terapeuta között hangozhatnak el; ezzel tulajdonképpen a szakmai titoktartási kötelezettség is sérül. A konzekutív tolmácsolás ugyan idővesztéssel, a beszélgetés tempójának lelassulásával jár, azonban a terapeuta esetenként ezt előnyként élte meg, mert közben jobban meg tudják figyelni a klienst, illetve több idejük jut a kérdések megfogalmazására. Összeségében tehát a pszichoterápiás tolmácsolás során nem vagy nem elsősorban a tényszerű adatok közlése a cél, hanem a tudatalatti mechanizmusok működése is fontos: amikor például a kliens korrigálja a saját mondanivalóját, akkor a tolmácsnak tudnia kell, hogy ebben az esetben a javított, végleges verziót kell átadnia, vagy a kliens elbizonytalanodását is érzékeltetnie kell, mert abból a pszichoterapeuta fontos következtetéseket tud levonni (221. old.).

A nyolcadik fejezetben a tolmács szemszögéből ismerhetjük meg a triádikus helyzet sajátosságait. A tolmácsolási technikát illetően a megkérdezettek többsége a konzekutív módszert választotta, de a szimultán tolmácsolásra is van példa. Az

üléshelyzet és a szemkontaktus kialakításakor ügyelni kell arra, hogy a pszichoterapeuta nehogy kiszoruljon a beszélgetésből, ami nem szándékolt hatással járna a terápia menetére. A tolmácsok elmondása alapján a pszichoterapeuták nem is szeretik, ha a kliens a tolmáccsal tart szemkontaktust (231. old.). Ennek elkerülése érdekében a tolmácsok különféle stratégiákat alkalmaznak, pl. megváltoztatják az ülésrendet, a jegyzeteikbe pillantanak stb. Az első vagy harmadik személyben történő tolmácsolást illetően kiderül, hogy a megkérdezettek többnyire első személyben tolmácsolnak. Sok tolmács számára valódi lelki traumát okoz, amikor háborús túlélők vagy megkínzott kliensek számára dolgoznak, ilyenkor esetenként még a saját háborús élményeik is felszínre törhetnek. Ennek feldolgozásában sokat segít, hogy a kommunikációs helyzet eleve az ilyen traumák kezelésére szolgál (ellentétben például egy kórházban vagy a rendőrségen történő tolmácsolással). A szakmában a távolságtartás (Abgrenzung) a professzionalitás egyik ismérvének számít. Ezt a szerző sem kérdőjelezi meg, ugyanakkor az egyik tolmács nyomán az együttérzés (Mitgefühl) jelentőségére is felhívja a figyelmet. A távolságtartáshoz az is hozzátartozik, hogy a tolmács például nem adhatja meg a saját telefonszámát a kliensnek, mert így a szakmai kapcsolat könnyen személyes kapcsolattá válhat. A terápia során felidézett traumák feldolgozásában a tolmácsoknak sokat segíthetnek a kezeléseket megelőző és követő beszélgetések, sőt, esetenként a pszichoterapeuta csoportos szupervíziót is tart, ahol a tolmácsok többek között a távolságtartás képességének elsajátításával kapcsolatban kapnak tanácsot. A kommunikációs problémák és félreértések egy része ugyan kulturális különbségekre vezethető vissza, azonban a megkérdezett tolmácsok nem szívesen szakítják meg a terápiát kulturális háttérinformációkkal, mert szerintük ez megzavarná a pszichoterapeuta és a kliens között folyó párbeszédet. Több tolmács arról is beszámolt, hogy számára nehézséget jelentett, ha egy ugyanabból a kultúrából származó kliensnek kellett tolmácsolnia, mert ez bizonyos témák (pl. sexualitás) esetében szinte lehetetlenné tette a nyílt párbeszédet. Szintén problémák forrása lehet, ha a tolmács és a kliens háttérországa ellenséges viszonyban vagy akár háborúban áll egymással. A tolmácsok a saját szerepüket – nem meglepő módon – többnyire egy hídhöz hasonlítják, és mereven elutasítják, hogy koterapeutának tekintsék őket.

A kilencedik fejezetben a szerző módszertani céllal összegzi a kutatás tapasztalatait, külön tárgyalva a pszichoterápiái tolmácsolásra jellemző ellentmondásokat (empátia és távolságtartás, tolmácsolási hűség és pragmatizmus, külső elvárások és saját elvárások), folyamatokat (a tolmács láthatatlansága és láthatósága, nyelvi közvetítő és kulturális szakértő, beszélőgép és koterapeuta, a kliens figyelmének áthelyeződése a tolmácsról a pszichoterapeutára, a triádikus kapcsolaton belüli szövetségek létrejötte) és ideális elképzeléseket (semlegesség ideálja, professzionalitás ideálja stb.), amelyek között az alcímben is szereplő kényes egyensúlyt kell fenntartani. A fejezet végén a szerző néhány továbbvezető kérdést fogalmaz meg, pl. hogy érdemes lenne a tolmácsolt pszichoterápiái kezelések sikerességének vizsgálata.

A könyv végén bibliográfiát és egy német és angol nyelvű absztraktot találunk, illetve a tolmácsokkal, kliensekkel és pszichoterapeutákkal folytatott interjú alapját képező kérdéssorok is itt kaptak helyet.

Összességében megállapítható, hogy a könyvet a szerző által megfogalmazott célnak megfelelően tolmácsok, pszichoterapeuták és más szakemberek is haszonnal forgathatják. Ugyan helyenként, főleg a traumáról szóló harmadik fejezetet olvasva könnyen az az érzésünk támadhat, hogy valójában nem fordítástudományi, hanem inkább pszichoterápiai könyvet lapozgatunk, azonban a szerző jól megtalálta az egyensúlyt az egyes tartalmi elemek között, és mindvégig ezt a különleges tolmácsolási helyzetet tartja szem előtt. A megállapításai véleményem szerint más tolmácsolási helyzetre is érvényesek (minden tolmácsolási helyzet triadikus kapcsolaton alapul, és a tolmácsoktól alapesetben is elvárás a távolságtartási képesség vagy az empatikus készség), azonban a szerző rendkívüli alapossággal mutatja be, hogy ezek a jellemzők fokozottan érvényesülnek a pszichoterápiai tolmácsolás során. Erre többször is a magyarra lefordíthatatlan „Gratwanderung” szót használja, amely hűen fejezi ki azt, ahogy a tolmács egy képzeletbeli hegy gerincén egyensúlyozva igyekszik célba juttatni az üzenetet. Monografikus jellege ellenére a könyv tankönyvként is jól használható, hiszen a rengeteg interjúrészletet esettanulmányok formájában akár a tolmácsképzés keretében is fel lehet dolgozni.

Irodalom

- Akthar, S. 2007. *Immigration und Identität*. Gießen: Psychosozial-Verlag.
- Baxter, H. A., Cheng, L. Y.. Use of Interpreters in Individual Psychotherapy. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry* Vol. 30. 153–156. <https://doi.org/10.3109/00048679609076087>
- Bot, H. 2005. Dialogue interpreting as a specific case of reported speech. *Interpreting. International journal of research and practice in interpreting*. Vol. 7. No. 2. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 237–262. <https://doi.org/10.1075/intp.7.2.06bot>
- Göhring, H. 2007. Interaktionelle Leutekunde. In: Kellertat, A. F., Siever, H. (Hrsg) *Heinz Göhring. Interkulturelle Kommunikation. Anregungen für Sprach- und Kulturmittler*. Tübingen: Stauffenburg, 85–105.
- Gryesten, J. R. et al. 2021. Interpreter-mediated psychotherapy – a qualitative analysis of the interprofessional collaboration between psychologists and interpreters. *Current Psychology*. Vol. 42. 1420–1433. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01345-y>
- Hale, S. B. 2007. *Community Interpreting*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230593442>
- Jancsi B. 2003. A közösségi tolmácsolás. *Tudásmenedzsment* 4. évf. 1. sz. 76–84.
- Kastrup, M. C., Schouler-Ocak, M. (eds) 2020. *Intercultural Psychotherapy*. Berlin/Heidelberg: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-24082-0>
- Köllmann, A. 2011. *Dolmetschen im psychotherapeutischen Setting. Eindrücke aus der Praxis*. München: Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung.
- Miller, K. E. et al. 2005 The role of interpreters in psychotherapy with refugees: an exploratory study. *Am J Orthopsychiatry*. Vol. 75. No. 1. 27–39. <https://doi.org/10.1037/0002-9432.75.1.27>
- Pöchhacker, F. 2007. *Dolmetschen. Konzeptuelle Grundlagen und deskriptive Untersuchungen*. Tübingen: Stauffenburg.